

ЗАҢ ТЕРМИНДЕРІНІҢ ЛИНГВОКОГНИТИВТІК АСПЕКТІСІ

*Елубаева А.А.¹

¹ф. ғ. м. Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ,

Алматы, Қазақстан,

¹e-mail: aluanai96@gmail.com

Аңдатпа. Бұл мақалада құқық саласындағы заң терминдерінің лингвокогнитивтік аспектісі теориялық тұрғыдан зерттелген. Заң терминологиясы, заң термині және когнитивтік лингвистикаға анықтама беріліп, оның аударма процесімен байланысы түсіндірілген. Заң терминдерінің когнитивтік аспектісі түпнұсқа тілінде сөйлейтін халықтық танымымен, логикалық ойлау қабілетімен байланысты. Аударма процесінде бұл ерекшелік айрықша зерттеуді талап етеді. Заң терминдерін аудару барысында, терминдерге салыстырмалы талдау жүргізіп, лингвокогнитивтік аспектісін немесе сол терминнің білдіретін құқықтық бейнесін ұғыну керек.

Түпнұсқа тіліндегі терминнің ұқсас баламасын аударма тілінен іздеу керек. Заң терминдерінің лингвокогнитивтік аспектісі салыстырмалы талдау негізінде мысалмен түсіндірілген. Мақалада нысанға алынып отырған терминдер қазақ заңы мен ағылшын заң материалдарынан алынған. Екі елдің құқықтық жүйесі әртүрлі болғандықтан, заң терминдері де әртүрлі болып келеді. Екі тіл - екі дүниетаным демекші, әр түрлі семьяға жататын тілдер әрдайым бірдей нәрсені білдірмейді, тек оған әр түрлі көзқараспен қарайды. Бір тіл - ол бір бөлек әлем болса, ал екі тіл – ол екі бөлек әлем.

Дегенмен, терминдерге лингвокогнитивтік аспекті тұрғысынан салыстырмалы-типологиялық талдау жүргізудің өзіндік мәні бар. Салыстыру арқылы нәтижесінде терминдердің өзара ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтауға болады. Мақалада терминнің когнитивтік ерекшелігі жайлы сөз қозғаған батыс және Отандық ғалымдардың есімдері аталған. Сондай-ақ, бұл зерттеу жұмысында теориялық зерттеу әдісі, салыстырмалы-салғастырмалы, салыстырмалы-типологиялық, когнитивтік талдау сияқты зерттеу әдістері қолданылды.

Тірек сөздер: заң термині, аударма, құқық, лингвокогнитивтік аспекті, таным.

Кіріспе

Нақты анықтамасы бар, белгілі бір мәнге ие әрі белгілі бір салада ғана қолданылатын арнайы сөздер терминдер екені белгілі. Нысанға алып отырған құқық саласында заң терминдері кеңінен қолданылады. Лингвистиканың бұл айрықша категориясы аударма теориясы мен аударма процесінде ерекше мәнге ие. Заң терминдерін аударма тіліне аудару аудармашыдан ерекше қабілет пен білімді әрі жауапкершілікті талап етеді. Оның себебі, заң терминдерінің білдіретін мағынасында және де аудару барысында екі елдің де құқық жүйесінің айырмашылығында жатыр. Заң терминдерінің қалыптасуына сол елдің құқықтық жүйесі, тарихы, салт-дәстүрі, мәдениеті мен халқының танымы әсер етеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеу материалдары қазақ және ағылшын тілдеріндегі заң құжаттары мен заң терминдерімен айқындалады. Зерттеу әдістері салыстырмалы-типологиялық талдау, когнитивті талдау және сипаттамалық әдісті қамтиды.

Талдау қорытындысы

Қазақ тіліндегі заң терминдеріне тіл мен сана деңгейінде талдау жүргізілді. Қазақ тіліндегі заң терминдерінің қалыптасуына қалыптасуына әдет-ғұрып, ұстанымдар, діни ерекшеліктер сияқты бірқатар факторлар әсер етеді. Ағылшын тіліндегі заң терминдерінің де лингвокогнитивтік ерекшеліктері бар екені анықталды.

Талқылау

Заң терминологиясы деп заң шығару тәжірибесінде пайдаланылатын, көпшілік мақұлдаған, тиісінше рәсімделген және жүйеленіп қалыптасқан заң терминдерінің жиынтығын айтамыз. Ал заң термині бұл заң мазмұны мен құқық нормаларына түсінік беру мақсатында қолданылатын ұғымдардың сөздік белгілері мен арнайы терминдерге қатысы бар сөздер. Терминдердің лингвокогнитивтік аспектісін теориялық тұрғыдан зерттемес бұрын, когнитивтік лингвистика ұғымына тоқталайық. «Когнитивтік лингвистика - тілдік сана көріністерінің табиғатын, лингвистикалық ойлаудың ақиқатын зерттейтін тіл білімінің саласы. Әр халықтың, ұлттың санасында әлемнің ғылыми бейнесі туралы, қоршаған ортаның шындығы туралы ұқсас идеялар қалыптасады [1]. Когнитивтік лингвистика адам баласының логикалық ойлау қабілетімен, менталитетімен және таным көкжиегімен тығыз байланыстағы пән. Терминдердің когнитивтік ерекшеліктері аударма процесінде көрініс табады. Мәселен, «екі тіл - екі дүниетаным демекші, әр түрлі семьяға жататын тілдер әрдайым бірдей нәрсені білдірмейді, тек оған әр түрлі көзқараспен қарайды» (В. Гумбольд). Бір тіл - ол бір бөлек әлем болса, ал екі тіл – ол екі бөлек әлем. Бірақ бұл әлемдердің бір-біріне ұқсастықтары болмауы да әбден мүмкін. Әрбір этностың, ұлттың тек өзіне ғана тән ерекшеліктері болады және басқалардан өмір салты, дүниеге деген көзқарасы, идеяларымен ажыратылады. Әр халықтың (мыс. қазақ, ағылшын) ертеден қалыптасып келе жатқан өзіндік мәдениеті мен болмысы, санасы мен танымы болады. Соған орай, белгілі бір салада заттар мен құбылыстарға атау беріліп, терминдер жасалады десе болады, оны тіл білімінде терминжасам деп атайды.

Терминдер адамның логикалық ойлау қабілетінің нәтижесінде жасалады әрі оны қабылдау процесімен ерекшеленеді. Және адам баласының таным процесін бейнелейтін, сондай-ақ әлемнің ғылыми көрінісін түсінуге мүмкіндік беретін когнитивті құрылымдар ретінде «терминдер» әрдайым ұғымды білдіреді. Ал ұғым сана деңгейінде таным процесстерімен тікелей байланыста болып отырады. Аударма барысында аудармашы терминдердің табиғатына терең ұғыну керек. Мәселен, ол үшін заңи терминдердің функциялық құрылымына, гендік ерекшелігіне, мағыналық және морфологиялық өзгешеліктері мен нормативті стильдік белгілеріне толыққанды зерттеу жүргізеді. Терминология саласына экстралингвистикалық факторлар әсер

етіп, когнитивті лингвистика тұрғысынан зерттелу үстінде. Соңғы бес жылдықта О.А. Жұбаева, С.Исакова, Г.Алмұханова сияқты Отандық зерттеушілер терминдердің когнитивті сипатын зерттеп, осы бағыттың дамуына өз үлестерін қосты. Авторлардың пікірінше, терминдерге когнитивті тұрғыдан талдау жүргізу үшін, ең алдымен тіл иесінің санасындағы танымдық және ментальды процестерді анықтап алу керек және термин адам танымымен байланысты қарастырылады деген қорытындыға келген [2, 15-23 б]. Заң терминдерін лингвокогнитивтік тұрғыдан зерттеу маңызды процесс. Бұл тілдік құрылымдар танымдық (когнитивтік) ақпаратқа ие. Тілдік формада заңды мағынаға ие термин сөздерге тән ерекшеліктің бірі ақпараттылық болғандықтан, заң терминдерінің тілдік және танымдық (лингвокогнитивті) құрылымын зерттеу маңызды процесс [3]. Осы тұжырымдаманы мысалдар арқылы дәлілдеп көрейік.

Мәселен, заң саласындағы кәсіби ағылшын тілінде «barrister, solicitor» сияқты терминдер бар. Осы екі терминді ағылшын тілінен қазақ тіліне транслитерация тәсілі арқылы, яғни қазақ тіліндегі әріптерді дәлме-дәл көшіріп аударуға болады (мыс. барристер, солиситор). Бірақ, қазақ тілінде сөйлеушінің танымында бұл терминдердің құқықтық бейнесі қалыптаспаған, жаңа дүние болуы мүмкін. Яғни, танымдық әрі логикалық ойлау қабілеттері іске қосылады. Бұл терминдер тек ағылшын халқына тән, өздеріне ғана түсінікті және құқықтық жүйелері мен заңдарында жиі қолданыста жүрген кілттік сөздер. Ал ағылшын тілінен қазақ тіліне аударма жасайтын аудармашы осы терминдерге сипаттама беру арқылы аударуға болады. Барристер деп Англияның жоғары сотында сөйлеуге құқылы, жоғары дәрежелі адвокатты (қорғаушы) айтады. Ал солиситор клиентке оның мәселесі бойынша кеңес беру функциясын атқаратын адвокатты білдіреді (қорғаушы). Осылайша, бұл терминдерді аударуда транслитерациялау және сипаттамалы аударма тәсілдерін қолдануға болады. Немесе мағынасы жағынан ұқсас, қазақ тілінде сөйлеушінің қабылдауына жағдай туғызатындай қазақ тілінен баламалар іздеп, қорғаушы немесе адвокат, заңгер деген терминдерді ұсынуға болады. Бұл процессте жоғарыда берілген ағылшын тіліндегі екі терминнің лингвокогнитивтік аспектісі анықталды.

Қазақ тілінде ғана қолданылып, ағылшын тілінде сөйлеушінің танымында жоқ заң терминдерін де қарастырып көрейік. Мәселен, *балиғат жасы* қазақ тілінде сөйлеушіге бірден түсінікті әрі діни ақпаратқа толы термин. Яғни, ислам діні шеңберінде кәмелеттік жасты білдіреді. Ұл балалар он үште, қыздар он-он бір жаста балиғат жасына жетеді деп есептеледі [4]. Ал балиғат жасы бұл шарифат заңдарына сәйкес, қыз бен ұл баланың физиологиялық тұрғыдан жыныстық жетілу кезеңі. Осы жастан бастап қыз бала мен ұл балаға мұсылманның бес парыздарының бірі намаз оқуларына да рұсқат етіледі. Демек, балиғат жас терминінің лингвокогнитивтік аспектісі анықталды. Ал осы терминді ағылшын тіліне мағынасын жеткілікті деңгейде қалай беруге болады деген сұрақ туындауы мүмкін. Ол үшін ең алдымен, ағылшын тілінен балама іздейміз. Ағылшындардың құқықтық жүйесінде және заң материалдарында кәмелеттік жас терминін majority деп береді. Он сегіз жасқа

толғандағы процесс. Ағылшындардың танымында ол тек сандармен және ересек өмірге қадам басумен ғана шектеледі. Яғни, ешқандай діни сипат немесе мәдени ерекшелік жоқ. Осы орайда, majority терминінің де лингвокогнитивтік аспектісі анықталды. Бірақ, балиғат жасы мен majority терминдерін балама ретінде ала алмаймыз. Себебі, кәмелеттік жас пен majority терминдері балама және сөзбе-сөз аударма бола алады. Ал **балиғат жасы** терминін ағылшын тіліне аудару үшін, ағылшын заң материалдарынан балама іздеу керек. Мысалы, БҰҰ бала құқығы туралы Конвенцияның 12-бабында және Шотландияның 2014 жылы қабылданған бала құқығы туралы заңында баланың жетілген кезеңін сипаттайтын **maturity** термині кездеседі. Мысалы: States Parties shall assure to the child who is capable of forming his or her own views the right to express those views freely in all matters affecting the child, the views of the child being given due weight in accordance with the age and maturity of the child [5]. Діни сипаттағы балиғат жас терминіне ағылшын тілінде сөйлеушілердің қабылдауына мүмкіндік беретін әрі осы образды бейнелейтін maturity of the child терминін балама ретінде ұсынуға болады. Терминдердің лингвокогнитивтік аспектісін анықтау мақсатында салыстырмалы талдау жүргізудің нәтижесінде терминдердің ұқсастықтары мен айырмашылықтары бірдей анықталады. Бұл процесс аудармашының фондық білімін, санасын кеңейтуге мүмкіндік береді.

Мысалы, ағылшын тілінде bullying термині қоғамда және заңда жиі қолданылады. Осы терминнің когнитивтік аспектісі мектеп жасындағы балалардың, яғни оқушылардың бір-біріне физикалық әрі психикалық тұрғыдан қысым көрсету әрекеттерімен сипатталады. Шет елдерде бұл қоғамда бар және өзекті мәселе. Ал қазақ заңында мұндай термин қолданылмаған және қарсы ешқандай заң қабылданбаған. Демек, қазақ қоғамына және тәрбиесіне жат дүние. Осы орайда, екі елдің заңындағы айырмашылықтар мен қатар, бала тәрбиелеуде де айырмашылықтар бар екенін көруге болады.

Терминдер арнайы ақпаратты тасымалдаушы когнитивті құрылымдар деген қорытындыға келуге болады. Заң терминологиясы ерекше зерттеуді талап ететін сала. Терминдерді аудару күрделі процесс. Аударма тілінде сөйлеушілерге заң терминдердің мағынасын дұрыс жеткізе білу аудармашының шеберлігі. Терминге тоқталатын болсақ, терминдер негізінен қысқа да нұсқа, белгілі бір салаға қатысты ақпаратты қамтитын, когнитивті ойлаудың нәтижесінде пайда болған тілдік бірліктер немесе кілттер екен. Заң терминдердің бір тілден екінші тілге адекватты аударылуы лингвокогнитивтік мәселе тудырып, заң аудармасының барьері деуге болады. Заң терминдерін аудару үшін мына тәсілдерді жатқызуға болады: аударма тілінен сәйкес балама іздеу; сипаттап аудару (сипаттамалы аударма); аударма тілдегі аналогын беру; калькалау және транслитерация.

Қорытынды

Заң терминдерді түпнұсқа тілінен аударма тіліне аудару үшін мына ережелерге сүйенуге болады:

1) Нысанға алып отырған екі елдің заңдарына шолу жасау. Терминдерге салыстырмалы талдау жүргізу арқылы жалпы изоморфизмдері мен диаморфизмдерін анықтау керек.

2) Заң терминінің табиғатын толық түсінгеннен кейін, ұқсас әрі сәйкес келетін терминдерді іздеу керек.

3) Егер сәйкес келетін терминдер табылмаса, түсіндірмелі немесе сипаттамалы аударма арқылы аударуға болады.

4) Калькалау мен транслитерация тәсілдерін қолдануға болады.

Қорытындылай келе, заң термині арнайы ақпаратты қамтитын заң материалдарының элементі. Терминдерге салыстырмалы-типологиялық талдау жүргізу маңызды процесс. Себебі, заң терминдерінің түпнұсқа тілінен аударма тіліне дұрыс аударылуы жауапкершілікті талап етеді.

ӘДЕБИЕТ

[1] Исакова С.С., Кожина С.А. Когнитивная структура термина воровство в казахском и английском языках // Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университетінің ХАБАРШЫСЫ. – Көкшетау, 2016. 1-3б.

[2] Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі Тілдерді дамыту және қоғамдық-саяси жұмыс комитеті. ТЕРМИНОЛОГИЯЛЫҚ ХАБАРШЫ. – 2016. – № 2 (52).

[3] Барабаш О.В. Юридический термин: проблемы изучения. –[Электрондық ресурс]. Қолжетімді күйі: <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskiy-terminproblemy-izucheniya/viewer>

[4] Жас ерекшелігі. <https://www.muftyat.kz/kk/articles/edification/2019-01-15/18533-zhas-erekshelg/>

[5] Convention on the Rights of the Child. [Электрондық ресурс]. -Қолжетімді күйі: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>

REFERENCES

[1] Isakova S.S., Kozhina S.A. Kognitivnaya struktura termina vorovstvo v kazahskom i anglijskom yazykah // SH.Uәlihanov atyndaғы Kөkshetau memlekettik universitetiniң HАBАРSHYSY. – Kөkshetau, 2016. 1-3b. [In Rus.]

[2] Қазақстан Respublikasy Mәdeniet zhәне sport ministrliги Tilderdi damytu zhәне қоғамдық-саяси zhұmys komiteti. TERMINOLOGİYALYҚ HАBАРSHY. – 2016. – № 2 (52). [In Kaz.]

[3] Barabash O.V. YUridicheskiy termin: problemy izucheniya. –[Elektronдық resurs]. Қолzhetimdi kyji: <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskiy-terminproblemy-izucheniya/viewer> [In Rus.]

[4] ZHas ereksheligi. <https://www.muftyat.kz/kk/articles/edification/2019-01-15/18533-zhas-erekshelg/> [In Kaz.]

[5] Convention on the Rights of the Child. [Elektronдық resurs]. -Қолzhetimdi kyji: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>

ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТ ТЕРМИНОВ ПРАВА

*Елубаева А.А.¹

¹Магистр филологических наук, КазУМОиМЯ имени Абылай хана,
Алматы, Казахстан,

¹e-mail: aluanai96@gmail.com

Аннотация. В статье теоретически исследуются лингвокогнитивные аспекты юридических терминов в сфере права. Даются определения юридической терминологии,

правовой терминологии и когнитивной лингвистики и объясняется их связь с процессом перевода. Когнитивный аспект юридических терминов связан со знаниями людей, говорящих на языке оригинала, способностью мыслить логически. В процессе перевода эта особенность требует специального изучения. При переводе юридических терминов необходимо провести сравнительный анализ терминов и понять лингвокогнитивный аспект или юридическое значение термина.

Аналогичный эквивалент термина на языке оригинала следует искать в целевом языке. Лингвокогнитивный аспект юридических терминов поясняется на примере, основанном на сравнительном анализе. Термины, использованные в статье, взяты из юридических материалов на казахском и английском языках. Из-за разных правовых систем двух стран юридические термины также различаются. Два языка - это два мировоззрения, и языки, принадлежащие к разным семьям, не всегда означают одно и то же, но они смотрят на это по-разному. Один язык - это отдельный мир, а два языка - это два разных мира.

Однако сравнительно-типологический анализ терминов с точки зрения лингвокогнитивных аспектов имеет свое значение. В результате сравнения можно выявить сходства и различия между терминами. В статье упоминаются имена западных и отечественных ученых, рассказавших о когнитивных особенностях этих терминов. Также в исследовании использовались такие исследовательские методы, как теоретическое исследование, сравнительно-сопоставительный сравнительно-типологический, когнитивный анализ.

Ключевые слова: юридический термин, перевод, право, лингвокогнитивный аспект, познание.

LINGUACOGNITIVE ASPECTS OF LEGAL TERMS

*Yelubayeva A.A.¹

¹Master of Philological Sciences, Ablai Khan KazUIRandWL,
Almaty, Kazakhstan

¹e-mail: aluanai96@gmail.com

Abstract. This article theoretically explores the linguocognitive aspect of legal terms in the field of law. Definitions of legal terminology, legal terminology and cognitive linguistics are given and its connection with the translation process is explained. The cognitive aspect of legal terms is associated with the knowledge of the people who speak the source language, the ability to think logically. In the process of translation, this feature requires special research. When translating legal terms, it is necessary to make a comparative analysis of the terms and understand the linguocognitive aspect or the legal image of the term. A similar equivalent of the term in the source language should be sought in the target language. The linguocognitive aspect of legal terms is explained by an example based on a comparative analysis. The terms used in the article are derived from Kazakh and English legal materials. Due to the different legal systems of the two countries, the legal terms are also different. Two languages are two worldviews, and languages belonging to different families do not always mean the same thing, they just look at it differently. One language is a separate world, and two languages are two separate worlds. However, a comparative-typological analysis of terms from linguocognitive perspective is essential. As a result of comparison, it is possible to identify similarities and differences between the terms. The article mentions the names of Western and domestic scientists who spoke about the cognitive features of the term. As well as, theoretical, cognitive analysis, comparative, comparative-typological research methods were used in this research work.

Key words: legal term, translation, law, linguocognitive aspect, cognition.

Статья поступила 20.09.2021